

NEKAJ DROBCEV O SLOVANIH V AVSTRIJSKEM DELU ISTRE
IN V AVSTRIJSKEM PRIMORJU (OD 16. DO KONCA 19. STOLETJA)*Eva HOLZ*

Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13

IZVLEČEK

Avstrijski del Istre se je v času od 16. do začetka 19. stoletja ubadal s podobnimi težavami kot beneški – pomanjkanjem prebivalstva. Vzroki za to so bili večni vojni obračuni med beneško in avstrijsko stranjo, različne bolezni, obračuni med mejaši in turški vpadi. Obe sili, tako Benetke kot Avstrija, sta skušali pomanjkanje prebivalstva nadomestiti s kolonizacijo, ki pa nikdar ni dala dobrih rezultatov. Po napoleonskih vojnah je Istra v celoti pripadla Avstriji. Tedaj so se na njenem ozemlju začeli politični in nacionalni spori, ki so obvladali vse obdobje do prve svetovne vojne.

Ključne besede: vojne, kolonizacija, naseljevanje, gospodarski propad, Slovani, Istra

ALCUNI CENNI SUGLI SLAVI NELLA PARTE AUSTRIACA DELL'ISTRIA E
NEL LITORALE ASBURGICO (FINO ALLA PRIMA GUERRA MONDIALE)

SINTESI

Nel periodo che va dal XVI all'inizio del XIX secolo, sia la parte austriaca che quella veneta dell'Istria si sono trovate di fronte al problema della mancanza di popolazione. Le cause di tale deficit demografico vanno ricercate nelle continue guerre tra le due parti, nella comparsa di svariate malattie infettive e nell'avanzata turca. Sia Venezia che gli Asburgo hanno pensato di sopperire alla mancanza di popolazione con un'intensa colonizzazione. Questa, però, non ha mai dato i frutti sperati. Dopo le guerre napoleoniche l'intera penisola istriana passa sotto il governo austriaco. A quell'epoca risalgono i primi conflitti di carattere politico e nazionale che hanno contraddistinto l'intero periodo che va fino alla prima guerra mondiale.

Parole chiave: guerre, colonizzazione, insediamento, crollo economico, slavi, Istria

V tem preglednem članku skušam le opozoriti na nekatere težave, ki so bile značilne tako za avstrijski del Istre v času od 16. stoletja do avstrijske zasedbe celotnega polotoka, kot tudi na dogajanje, ki je bilo značilno za celotno Istro v 19. stoletju.

V 15. stoletju so se meje Kranjske pomaknile daleč v notranjost Istre in na Hrvaško primorje. Tako kot preostala Istra je populacijski upad doživljala v 15. stoletju tudi Pazinska grofija. Za to so bili krivi vdori Ivana Frankopana, kuge, turški vpadi v 70. in 80. letih 15. stoletja ter na prelomu 16. stoletja. Vojna med Beneško republiko in habsburškim cesarjem Maksimiljanom I., prva beneška vojna v začetku 16. stoletja, je razmere še poslabšala (Šumrada, 1983, 81-82). Pazinščina je postala bojno polje, ki so ga najprej za kratko leto dni (1508) osvojili Benečani, cesarski pa so si ga vnovič pribojevali leta 1509, vendar so beneški vojaki vdiral na to ozemlje še vse do leta 1513. V letu 1508 so Benečani v osvojenem predelu avstrijske Istre organizirali štetje prebivalcev. Pokazalo se je, da tu živijo 1103 družine, ki so lahko dale 1283 za vojsko sposobnih moških. Sem niso šteli gospostev in privatnih jurisdikcij, kot so bile: Završje, Vižinada in Kastav, ki so skupaj štejele 214 družin z 238 odraslimi moškimi, Momjan in Brda, ki so imela 64 družin in 91 za vojsko sposobnih moških, Račice in Senj z 20 družinami, v katerih je bilo 20 za vojaško službo sposobnih moških, Kožljak s 178 družinami, Kršan z 32 družinami, Lupoglav s 97 družinami in Paz s 14 družinami. Najbolje pa so bili naseljeni naslednji kraji: Pazin in Gračišće, ki sta imela vsak po 150 ognjišč, Pičan, Žminj in Lovran, v katerih je bilo po 80 ognjišč, Lindar in Barban sta štela po 70 ognjišč, v Beramu jih je bilo 62, v Tinjanu 50, v Trvižu in Boljunu 40, v Kringi 30, Rakalj je imel 28 ognjišč in Bršec 27. Med manjšimi vasmi so našteali osem takih, kjer je bilo 10 do 20 ognjišč, v petih pa jih je bilo celo manj kot 10. Poimensko so omenjeni naslednji kraji: Borut je imel 10 ognjišč, Butoniga 8, od tega so 4 pripadala Pazinu, 4 pa Kršanu, Kaščerga je imela 12 ognjišč, Kršikla 5, Draguč 20, Novaki 13, od teh so štiri spadala pod pazinsko administracijo, dve pa pod pazinsko proštijo, pet jih je pripadalo momjanski administraciji, dve pa gospostvu Lupoglav, v Brestu je bilo 8 ognjišč, v Starem Pazinu 10, v Sovinjaku, Taru in Vrhu je bilo po 18 ognjišč, v Vranji 13 in v Cerovljah 1 (De Franceschi, 1963, 156-157; Bertoša, 1995, 613-615; Faber 1997, 297). Meje tudi po sklenjenem miru niso bile nikoli dokončno urejene. V času vojne je izbruhnila še kuga, ta se je pojavila še leta 1516, nato pa so se obnovili turški vpadi. Posledice vsega tega so bila opustošena mesta, trgi in vasi. Prebivalci so se razbežali, bili v vojni pobiti ali pa so umirali za posledicami vojne, zaradi lakote in različnih bolezni. Grofija je lezla v vse večje dolgove. Ko je bilo sovražnosti z Benetkami konec, so se pričela prizadevanja za gospodarski dvig. Potrebna je bila nova kolonizacija Pazinske grofije. V prvi polovici 16. stoletja jo je organiziral njen tedanji upravitelj Janez Dürer, to delo je nadaljeval tudi njegov sin Jakob. Kolonizacija je zajela vsa mesta, trge in večje vasi v grofiji (Vranjo, Boljun, Borut, Previž, Brest,

Češnjevico, Kringo, Novake, Kršiklo, Kaščergo, Žminj, Tinjan, Butonigo, Zarečje, Trviž, Lindar, Beram, Pazin, Stari Pazin, Lovran, Barbano). Po mnenju dr. Janeza Šumrade, ki je napravil to analizo na osnovi pazinskega urbarja, je bila kolonizacija uspešna. V 22 krajih, ki jih je primerjal, se je število družin, ki jih je bilo leta 1508 690, v petindvajsetih letih dvignilo na 820. Dr. Šumrada pravi, da je razmeroma težko ločiti priimke domačega prebivalstva od priimkov prišlekov. Vendar sklepa, da je prišla v grofijo precejšnja skupina prišlekov iz osrednjih in južnih krajev Balkanskega polotoka. Nadalje sklepa, da je večina priimkov hrvaškega oziroma srbskega izvora, in da se je precejšen del tega prebivalstva umikal pred Turki. Nekateri priimki, ki kažejo na živinorejsko dejavnost, so aromunskega izvora, priimki, ki kažejo na obrtnike, pa prihajajo iz treh jezikovnih področij, slovenskega, nemškega in italijanskega (Šumrada, 1983, 82-101).

V začetku 17. stoletja je Istro zajela uskoška ali druga beneška vojna (1615-1617), še en obračun med cesarstvom in republiko. Težišče spopadov je bilo sicer v Furlaniji, vendar je bila tudi Istra dodobra opustošena. Dva cesarska odposlanca, Ferdinand Zehenter in Fenicio Kupferschein, sta leta 1619 prepotovala Pazinsko grofijo in opisala razdejanje. Poročilo govori o tem, da je večina naselij požgana in porušena, prav tako so poškodovani tudi trgi in mesta, čeprav so bila obzidana. Prebivalci si pomagajo tako, da v kakšnem zatočišču živi skupaj po več družin, z njimi pa tudi preživela živina. Po njunem mnenju je tretjina prebivalstva pomrla v vojni zaradi epidemij in lakote, mnogi pa so se umaknili na ozemlje beneške Istre. Četrtno ali petino skromnega pridelka so uničile poljske miši, ki so se izredno namnožile in so začele vdirati v porušena naselja. Škodo je prebivalcem povzročala tako beneška kot avstrijska vojska, največ gorja pa so si prizadejali sami z zagriženimi medsebojnimi obračuni. Ta obračunavanja so temeljila predvsem na uničevanju in požiganju posevkov in pobijanju ter kraji živine. Prebivalci, ki so preživeli in ostali, sedaj stradajo in bi potrebovali vsaj 100 ton sirka, saj jedo travo in v kropu kuhano repo brez kakršnih koli dodatkov. Da bi si grofija čim hitreje opomogla, sta predlagala, naj oblast preživelim podložnikom preskrbi od 80 do 100 parov volov, ki bi jih ti postopoma odplačevali. Po njunem mnenju bodo gospodarske razmere nekako v dvajsetih letih dosegle stanje, kot ga je poznal urbar iz leta 1578 (de Franceschi, 1963, 98). Vojno škodo v grofiji sta ocenila na 436.967 gld (Bertoša, 1995, 396). Opustošenje, ki ga je v beneškem delu pustila za sabo uskoška vojna, pa je opisal rašporski stotnik. Za ta predel je bilo značilno uničevanje pridelkov in živine, tako goveda kot drobnice. Tu je bilo uničenih 95% volov, 99,5% krav in telet ter 97% drobnice (Bertoša, 1995, 386; de Franceschi, 1963, 92-93). Oba dela Istre sta bila v tej vojni zelo prizadeta, avstrijski del prebivalstva pa so pestile še nekatere fevdalne obveznosti, ki jih beneški del ni poznal. Kljub vsemu se je začela Pazinska grofija razmeroma hitro pobirati in dogajalo se je, da so prebivalci beneškega dela bežali na avstrijsko stran. Hrana in živina sta bili na beneški strani v tem času

nesorazmerno dragi, saj območje ni pridelalo dovolj niti za golo preživetje (Bertoša, 1995, 386, 390). Uničenju, ki ga je pustila za seboj uskoška vojna, se je v letih 1631 do 1632 pridružila še kuga, ki je zajela tako Istro kot tudi dobršen del Evrope. Tako so bila uničena vsa kolonizacijska prizadevanja v obeh delih Istre (Bertoša, 1995, 404).

Razmere v Pazinski grofiji niso bile ravno dobre, kajti avstrijsko cesarstvo se je že začelo zapletati v nove težave in sredi 17. stoletja je izbruhnila 30-letna vojna, ki je od vseh avstrijskih podložnikov terjala vse večje dajatve. Tako so začeli na beneški strani opaziti, da vse več avstrijskih podložnikov beži na njihovo stran in vodi s seboj tudi živino. Prebegnilo naj bi okrog 1000 ljudi. Kmalu pa se je pokazalo, da to ni prava naselitev, pač pa da kmetje z avstrijske strani prihajajo na beneško stran obdelovat zapuščenja polja, pobirat pridelke, past živino na občinske pašnike in sekati v gozdove, ne da bi za vse to plačevali beneški strani kakršnekoli obveznosti. Na beneško ozemlje pa se niso naselili, ampak so se po opravljenem delu vračali domov (Bertoša, 1995, 397).

V Slavi vojvodine Kranjske je baron Janez Vajkard Valvasor opisal razmere v avstrijskem delu Istre ob koncu 17. stoletja. Najprej je opisal njene meje. "Čas je, da spregovorim še o zadnjem delu Kranjske, namreč o Istri in o tem, kar sodi zraven. Leta se začena na jugovzhodu in se nadaljuje čez gozdove in pogorja ob Hudičevem vrtu, ki ga v mojem jeziku imenujejo Prezid, potem se nadaljuje navzgor do Reke in do Liburnijskega zaliva, ki ga imenujejo tudi Sinum Flanaticum, nato jugovzhodno tri milje proti jugu ob dalmatinski ali liburnijski meji. Nato se nadaljuje še enkrat daleč naprej, ob morju mimo Lovrana do Brseca, jugovzhodno štiri milje ob dalmatinski ali liburnijski obali. Od tod se od morja obrne proti kopnemu do Kršane in proti jugu štiri milje do istrsko-beneške meje. Nato se nadaljuje do Gračišča jugovzhodno tri milje po istrsko-beneški meji. Nato pod Beramom jugo-jugozahodno tri milje po beneško-istrski meji. Nato zavije pri Tinjanu naokrog in zopet nazaj navzgor pod Lupoglav, tokrat jugo-jugozahodno osem milj po istrsko-beneški meji, nato se nadaljuje po gorovju do Golca na Krasu in jugo-jugozahodno proti jugu štiri milje po istrsko-beneški meji. Nato prav tako po hribovju do Podgrada in Lupoglava, zopet nazaj jugo-jugozahodno štiri milje po meji četrtega dela Kranjske. Potem pod Učko proti Klani, do področja med Učko in Klano sedem milj po mejah četrtega dela Kranjske. To je torej peti del ali po kranjsko ISTRANSKE KRAI" (Valvasor, 1999, 173).

Pri opisovanju mest, trgov in far je opustošenje komaj omenil, prav izdatno pa se je o njem razpisal, ko je opisoval obe vojni. O opustošenju je govoril kot o dejstvu, ki je posledica vojne, nad njim ni obupaval, pač pa bil mnenja, da je dežela dovolj bogata in prebivalci dovolj podjetni, da se bodo izkopal iz teh nadlog. O prebivalcih pravi takole: "V Istri, to je v petem delu vojvodine Kranjske, živita dve vrsti prebivalcev. To so Rečani, Dalmatinci ali Liburnijci in Istrani, katerih jezik, obnašanje

in življenjski slog so zelo različni. Rečani, Dalmatinci ali Liburnijci živijo v Dalmaciji ali Liburniji kot n.pr. pri Brseću, Lovranu, Mošćenicah, Veprincu, Kastvu in tam okrog do morja. Govorijo dalmatinsko. Ti ljudje žive od morja, ukvarjajo se z ribolovom in pomorsko trgovino. Izdelujejo vsakovrstne lesene predmete, ki jih uporabljajo pri gradnji ladij in pri veslanju, izdelujejo jambore in razne druge ladijske dele. Les izvažajo v Benetke, Ancono, Senigalijo in vedno znova tudi v Dalmacijo ter v druge dežele. Drugi prebivalci so Istrani. Ti živijo v Pazinu ter v krajih v njegovi okolici. Govorijo istrski jezik, ki je podoben dalmatinsščini, in pa slabo italijanščino ali laščino" (Valvasor, 1999, 173-174).

Zanimivi so se mu zdeli poročni običaji Istranov, posebno še posamezni izreki, ki so jih izgovarjali starešine. Nekatere je zato v Slavi objavil v originalu. Tako govori en starešina drugemu, ko se hoče drugi odkriti: "Pokry tojo pošteno glauo, poštena usta gouore." Čestitke ženinu in nevesti pa so se glasile: "Našimo brateco, naše neuste, de be njem žito usako rodilo, angeli stahu. Amen." Ob običaju, ko je starešina vrgel ženinu kolač v glavo ali pa mu ga stolkel na glavi, je govoril: "Usi dobri časi, oui naybolie." Prav tako je zapisal tudi izrek, ki ga je govoril starešina ob vodi: "Dober dan uoda jordan, koja se korstila Boga nu Suetega juana, je sem tebi perpelau leto neuestizo de bodesh ny uslushila nu njo zhisto ohranila." Vse te odlomke je potem skrbno prevedel v nemščino in dodal tudi svoj komentar (Valvasor, 1999, 188-189).

O duhovščini v avstrijskem delu Istre pa pripoveduje, da je tako revna kot njene ovčice. Tako opravljajo duhovniki dopoldne svoj duhovniški poklic, popoldne pa se mučijo s posvetnim delom v vinogradu. Valvasor pravi: "Ti duhovniki, ki delajo v duhovnem in posvetnem vinogradu, ne znajo latinsko, pač pa le dalmatinsko in v tem jeziku, dalmatinskem ali slovanskem, berejo maše" (Valvasor, 1999, 173). Valvasor torej naravnost ne spregovori o glagoljaštvu v Istri, čeprav je glagolico poznal in jo v Slavi tudi predstavil in čeprav je kar dobro poznal razmere v Istri. V 6. knjigi svoje Slave se je razpisal o Slovanih in slovanskih jezikih. Po njegovem mnenju so Slovani največji narod v Evropi, saj segajo od Istre do Severnega morja in na drugi strani do Črnega morja. Njihov jezik se zapisuje v cirilici in glagolici. Po njegovem mnenju je glagolica še zelo v rabi na Hrvaškem in v Dalmaciji pa tudi na Kranjskem, kjer še opravljajo "kranjsko ali slovansko" mašo. Glagolske pisave so se držali v teh krajih tako dolgo, dokler ni učeni luteranski predikant Primož Trubar poskusil pisati Sveto pismo v latinici (Valvasor, 1689, 271-274).

V Slavi vojvodine Kranjske je v poglavju Fare, farne cerkve in podružnične cerkve na Kranjskem opisal delo in življenje 35 far in njihovih podružnic v avstrijskem delu Istre. Kot pri celotnem delu je imel tudi tu kar nekaj težav pri zbiranju podarkov. Odnos med krsti in pogrebi je lahko ugotovil le za 11 far. Ta pregled nam prinaša vpogled v populacijske razmere takratne avstrijske Istre.

V boljunski fari je bilo po njegovih podatkih na leto 30 krstov in osem pogrebob,

v krinški so imeli na leto 15 krstov in osem pogrebov, v kršanski 24 krstov in 20 pogrebov, v lovranski 34 krstov in 20 pogrebov, v lupoglavski 8 krstov in 3 pogrebe, v moščeniški 30 krstov in malo pogrebov, v pazinski 30 krstov in podobno število pogrebov, v pičanski 30 krstov in podobno število pogrebov, v tinjanski 25 krstov in pol toliko pogrebov, v vranjski 10 krstov in 4 pogrebe, in v žminjski 30 krstov in 20 pogrebov (Valvasor, 1999, 200-211). Ti podatki bi lahko dajalo upanje za nekoliko ugodnejši populacijski razvoj Istre v 18. stoletju. To, 18. stoletje, je Istro zaznamovalo predvsem z zelo krutimi in pogostimi obmejnimi obračuni med beneškimi in avstrijskimi podložniki (Holz, 1999, 506; Bertoša, 1995, 456-528; Bertoša, 1983, 72-73).

Revolucija v Franciji in napoleonske vojne so pretresle tudi naše kraje. Beneška republika je bila uničena. Leta 1808 je v Ljubljani izšlo delo Heinricha Georga Hoffa, ki popisuje zgodovinske statistične in topografske značilnosti Kranjske še pred spremembami, ki so jih prinesle francoske osvojitve in nastanek Ilirskih provinc. Ko govori o prebivalstvu, se naslanja na podatke iz let 1788 in 1805. V času izida njegove knjige je bila avstrijska Istra vključena v Postojnsko kresijo (Hoff, 1808, 3-4). O govoru v Istri pravi, da tudi v beneškem delu govorijo preprosti prebivalci slovansko na dalmatinski način, sicer pa da govorijo beneški dialekt, ki ga uporabljajo tudi izobraženci. Nemščine ni slišati, jo pa razumejo. Če kdo govori počasi in razločno slovansko na kranjski način, ga tudi razumejo (Hoff, 1808, 53). Po vojaškem popisu leta 1803 je štela Pazinska grofija 2795 podložnih družin ali 18.033 duš. V mestih so bile razmere take:

Brsec je bilo majhno dobro naseljeno mestece. Podrobnejših podatkov o številu prebivalcev pa ni.

Gračiče je svojčas štelo 281 hiš, v začetku 19. stol. je bilo v mestu še polno razvalin, saj je bilo uporabnih le 75 hiš, v katerih je živelo 80 družin ali 388 duš.

Lovran, njegovi prebivalci zelo uspešno trgujejo s platnom, celo s prekomorskimi deželami. Številčnih podatkov o prebivalcih pa ni.

Pazin je imel 200 hiš, vendar so nekatere zapuščene. V mestu je bilo 126 družin ali 700 duš.

Pičan, tu je bil sedež škofije, ki so jo ukinili v času vlade Jožefa II. Škofija je obsegala 14 far s približno 25.000 dušami. Sedaj je povezana s tržaško škofijo. Samo mesto ima 48 hiš, nekatere so prazne, v mestu živi 500 duš.

Tinjan, tu so še vedno razvaline iz uskoške vojne. Danes je v mestu uporabnih le 32 hiš, v katerih stanuje 187 prebivalcev.

V trgih pa so bile razmere take:

Beram, starinsko mestece, ki je bilo v začetku 19. stoletja revna vasica. Je sicer sedež župnije, v kateri živi 532 duš, o številu prebivalcev v samem Beramu pa ni podatkov.

Boljun, ni podatkov o številu prebivalcev.

Klana, prebivalci tega trga so dokaj robati. V trgu so zelo majhne hiše, vendar pa ima dve cerkvi. V cerkvi sv. Hieronima berejo maše v slovanskem ali ilirskem jeziku, tudi molitve in vse druge pobožnosti se v tej cerkvi opravljajo v slovanskem jeziku. Podatkov o številu prebivalcev ni.

Kršan, ni podatkov o številu prebivalcev.

Lindar, razvaline kažejo, da je bil to nekoč cvetoč kraj. Podatkov o številu prebivalcev ni.

Mošćenice, podatkov o številu prebivalcev ni.

Paz, prebivalcem gre kar dobro, podatkov o njihovem številu pa ni.

Preluka, ni podatkov o številu prebivalcev.

Trviž, zaradi pomanjkanja vode je kraj zelo zapuščen.

Veprinac, ni podatkov o številu prebivalcev.

Voloska, tu živi precej trgovcev, podatkov o številu prebivalcev pa ni.

Žminj, ta trg ima 207 hiš in 1168 duš, v žminjski fari pa živi 2962 prebivalcev. V trgu je vsako leto sejem sv. Jerneja, ki ga pridno obiskujejo tudi tujci. Računajo, da je takrat v obtoku do 18.000 gld (Hoff, 1808, 79-99).

Po nekaterih upravnih spremembah je Istra naposled postala del Ilirskih provinc 1809-1813 (Granda, 1989, 66; Šetić, 1989, 63-82; Puchleitner, 1902, 103-144; Cova, 1994, 201-208; Dorsi, 1994, 209-230; Žitko, 1999, 292). Po propadu napoleonske Francije je Avstrija zasedla celotno Istro. Upravne spremembe so trajale več let, vendar je nova upravna ureditev ukinila Pazinsko grofijo, prekinjena je bila večstoletna povezava s Kranjsko. Po vseh teh spremembah je bila leta 1825 ustanovljena Istrska kresija, njeno glavno mesto pa je bil Pazin (Granda, 1989, 66; Žitko, 1999, 577-598). Upravne spremembe so se kazale na vseh življenjskih področjih tedanje Istre. Med drugim je postalo glagoljaško bogoslužje v tem času že prava redkost (Granda, 1989, 66-67; Mader, 1994, 29; Klodić, 1891, 241-243; Cova, 1992, 280; Dorsi, 1992, 270).

Pomanjkanje duhovnikov, ki ga je bilo čutiti v celotni Istri, so že pred letom 1848 blažili z duhovniki, ki so prihajali iz drugih slovenskih dežel in tudi s Češke. V tem času je bilo v tedanji tržaško-koprski škofiji 120 duhovnikov s Kranjske, to pa je bila skoraj 1/3 duhovnikov te škofije. Med temi duhovniki je bilo tudi nekaj privržencev ilirizma, ki so pomagali pri prvih začetkih narodnega prebujanja slovanskega prebivalstva v Istri (Petrè, 1939, 155, 219-220; Fikfak, 1988, 5-12). Do leta 1878 je njihovo število še naraščalo, nato pa je začelo upadati (Marušič, 1995, 151). To povečano število slovenskih duhovnikov je vznemirjalo tedanje italijanske nacionaliste (de Franceschi, 1989), ki so se že pred letom 1848 zbirali v tajnih protiavstrijsko usmerjenih krožkih, ki so v letu pomladi narodov prerasli v nacionalno gibanje (Marušič, 1999, 168). Slovani v Istri jim v tem času še niso mogli slediti (Marušič, 1999, 170). Popis prebivalstva leta 1846 je sicer pokazal, da je takrat živelo v Istri 228.035 prebivalcev, ki so bili po narodnosti razporejeni takole: 134.445 ali 58,96%

je bilo Hrvatov in Srbov, 31.995 ali 14,03% je bilo Slovencev, Italijanov je bilo 60.000 ali 26,31%, Nemcev 1555 ali 0,68%, v Istri je živel tudi 40 Židov (Novak, Zwitter, 1945, 252).

Dogajanje v letu 1848 je imelo v Istri zelo burne odmeve. Začenjali so se poskusi slovanskega narodnega gibanja proti italijanskemu in nemškemu pritisku. V letu 1848/49 je nasprotovanje med Italijani in Slovani prišlo zelo izrazito do veljave (de Franceschi, 1989; Granda, 1989, 67). Tu so si stali nasproti trije narodi: Italijani, številčno neznatni, a politično pomembni Nemci, in Slovani, ki so se začeli narodnostno prebujati. Razmere je zaostrijo tudi to, da so se narodnostna nasprotja ujemala s socialnimi in z nasprotjem med mestom in vasjo (Novak, Zwitter, 1945, 267-268; Granda, 1989, 67-68; Granda, 1999, 327; Marušič, 1999, 70). Rezultat štetja iz leta 1846 je italijanske nacionalistične politike prizadel in skušali so ga na različne načine popraviti v svojo korist (Novak, Zwitter, 1945, 253; Pahor, 1959, 66-73) ali pa so nastopili kot Carlo de Franceschi in tovariši, ki so bili prepričani, da slovanska večina pač ni pomembna, ker se bo slej ko prej italianizirala in so proti njej nastopali s čudno mešanico arogance in usmiljenja. Nemci številčno sicer niso pomenili nevarnosti, so pa bili to večinoma višji uradniki, ki so imeli politično moč, zato so se nacionalisti do njih vedli hinavsko (de Franceschi, 1989). Ob tem je zelo lepo vidna tudi razlika med nekdanjo beneško in nekdanjo avstrijsko Istro. Tako je bila n.pr. 7.12.1848 v Podgradu sprejeta peticija Slovencev, ki je bila rezultat dokaj samostojnega narodnega gibanja (Granda, 1999, 327-346). V nekdanjem beneškem delu pa so si italijanski poslanci zelo prizadevali prikazati bivšo beneško Istro kot italijansko, vendar se jim to ni povsem posrečilo (Granda, 1989, 66-74; Granda, 1999, 327-346; Pahor 1959, 66-73; Žitko, 1999, 291-299; Marušič, 1988, 21-22). V letu 1848 so Bleiweisove Novice prinesle spis Istrijski Slovenci med Teržaškim in Reškim morjem. Napisal ga je Slovenec Andrej Zdešar, ki je bil takrat kaplan v Pičnu. Tega dokaj obsežnega dela se je lotil zato, ker je bil prepričan, da Slovenci na Kranjskem premalo poznajo istrske Slovence in Slovane. Spis, ki je izhajal v več nadaljevanjih, je prinašal opise socialnih, gospodarskih, narodnostnih in jezikovnih posebnosti Istre. Njegovi opisi običajev in navad so izredno podobni opisom, ki jih je pred 160 leti podal Valvasor (Zdešar, 1848; Marušič, 1988, 21; Marušič, 1995, 149-160).

Kot že rečeno, so bili rezultati štetja iz leta 1846 za italijanske politike v Istri neprijetni. Število istrskih Slovanov so skušali zmanjšati tako, da so pri ponovnem štetju k Italijanom prišteli tiste Slovane, ki so znali italijansko. Tudi Czoernig je v kasnejših publikacijah (1851, 1857) trdil, da je Italijanov več, kot jih je pokazalo štetje iz leta 1846. Tako je ocenjeval število Italijanov na 72.303 ali 30,78%, Slovanov na 160.268 ali 68,24% (Novak, Zwitter, 1945, 253). V času med letoma 1848 in 1910 je število prebivalcev v Istri naraslo za 69,6%, v Goriško-Gradiščanski za 39% in v samem Trstu za 182% (Marušič, 1999, 165). Prebivalstvu v Istri brez Trsta se je v letih med 1850 in 1910 gibalo takole:

1850	1857	1869	1880	1890	1900	1910
232.910	230.328	254.905	292.006	317.610	345.050	404.309

(Novak, Zwitter, 1945, 292-293). Ob opredeljevanju prebivalstva po narodnosti pa je treba upoštevati, da je avstrijska statistika pri štetjih prebivalstva uporabljala kategorijo občevalni jezik in ne materni jezik. Leta 1880 je bilo v Istri brez Trsta stanje približno tako:

vseh prebivalcev je bilo tedaj 292.006, med njimi pa je bilo

- 4.779 ali 1,636% Nemcev,
- 114.291 ali 39,139% Italijanov,
- 43.004 ali 14,727% Slovencev,
- 121.732 ali 41,688% Hrvatov in Srbov,
- 348 ali 0,119% drugih (SOR, 1885, 165).

Leta 1910 pa je bilo na istem prostoru stanje takole: vseh prebivalcev je bilo 404.309, od tega:

- 13.279 ali 3,284% Nemcev,
- 147.416 ali 36,461% Italijanov,
- 55.365 ali 13,693% Slovencev,
- 168.116 ali 41,581% Hrvatov in Srbov,
- 2998 ali 0,741% drugih,
- 17.135 ali 4,238% tujih državljanov.

Med "drugimi" je 883 prebivalcev govorilo romunski jezik, večina teh prebivalcev je živela v Pazinskem okraju (SOR, 1918, 64). Naraščanje števila prebivalcev v Istri ob zelo slabih gospodarskih razmerah v deželi je povzročilo izseljevanje, najprej v mesta, kot sta bila Trst in Pulj, nato v bližnje avstrijske kraje in nazadnje še po svetu (Rutar, 1896, 60-63; Krmac, 2000, 357-370).

Po pomladi narodov se je začelo tudi v Istri razvijati politično in kulturno življenje z vsemi dobrimi in slabimi stranmi, z vsemi spori in napetostmi (Milohanić, 1988, 9-18; Marušič, 1988, 19-25; Marušič, 1999, 163-192). To se je še okrepilo z uvajanjem parlamentarizma. Nova upravna sprememba v Istri je bila sprejeta s cesarskim odlokom 26. 2. 1861. Istra je pridobila pravico izvolitve deželnega zbora, ki je potem zasedal v Poreču (Rutar, 49-56). V Istri (brez Trsta) se je razmahnilo društveno življenje, ki je kmalu zajelo vse tri skupine narodov. Pri Slovencih in Hrvatih se je začejalo brez tradicije, Italijani v mestih pa so lahko gradili na gibanju in bratovščinah, ki so jih že poznali v preteklosti, medtem ko so se Nemci zbirali v društvih, predvsem v Pulju (Marušič, 1999, 170, 184-190). Po cesarski naredbi iz leta 1868 so deželo razdelili na šest okrajnih glavarstev (Rutar, 1896, 49-56). Razmere na političnem polju so se kazale tudi v kulturi, predvsem pa v šolstvu (Percan, 1986, 415, 355; Agneletto, 1905/06, 185-188; 1906/07a, 33-34; Drnovšek, 1983, 162-164, 239-242; Dijaštvo, 1909, 193-196; Šolstvo, 1911, 90-93).

Po mnenju Simona Rutarja se v Istri v 19. stoletju srečujejo štiri narodnosti: Italijani, ki sežejo tu najdlje proti SV, neznatno število nemških uradnikov ter večina prebivalstva, ki jo sestavljajo Hrvati in Slovenci. Približno mejo med Hrvati in Slovenci pa v 19. stoletju ponazarja reka Dragonja. Po njegovem mnenju je mejo dokaj težko potegniti, saj se tako prebivalstvo kot dialekti med seboj prepletajo.

SOME FRAGMENTS ABOUT THE SLAVS LIVING IN THE AUSTRIAN PART OF ISTRIA AND IN AUSTRIAN COASTLAND (FROM THE 16th TO THE END OF THE 19th CENT.)

Eva HOLZ

Milko Kos Institute of History of the Scientific and Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13

SUMMARY

In the 15th century, the boundary of Carniola was shifted well into the interior of Istria and the Croatian Coastland. During the Turkish invasions in the 15th century, the greater part of Istria was destroyed, due to which a decrease in its population took place, notably in the Pazin County. The conditions were further worsened by war against the Venetians in the early 16th century. The Pazin County became a battlefield, and although it was conquered by the imperial soldiers in 1509, the Venetian army kept invading the territory until 1513. Even after the conclusion of peace, the boundaries between the Venetian and Austrian Istria were never finally settled. When the hostilities ended and when the first endeavours to improve the economy were made, it soon became obvious that new colonisation of the Pazin County was necessary. It started in 1530s, and in the opinion of Dr Janez Šumrada it was successful, for the number of 690 families in 22 compared places in 1508 increased to 820 in a little less than quarter of a century.

In the beginning of the 17th century, the "Uskoki war" (1615-1617) raged in Istria – yet another encounter between the Austrian Empire and the Venetian Republic. Although the centre of the fighting was the Friuli region, Istria was badly devastated. After the war, Austrian Istria was studied and described by Baron Janez Vajkard Valvasor. He did not write anything about the number of its population but merely about the types of inhabitants living in the Austrian part of Istria. The first are the Rijeka Dalmatians or Liburnians living in Dalmatia or Liburnia, e.g. Brseč, Lovran, Mošćenice, Veprinac, Kastav and by the sea. They speak Dalmatian language and are occupied with hunting, fishing and making of articles for various wooden parts of ships. They are also fruit and Spanish chestnut merchants and cultivate vineyards. Apart from it, however, they are known as poachers and as people who do not refuse

goods of unknown origin if only offered to them. In Valvasor's opinion, the Istrians are only the second inhabitants of Istria. They live around Pazin – in towns, boroughs and surrounding villages. They speak two languages, the first being the Istran that is similar to the Dalmatian language, the second a poor Italian. They are mostly occupied with wine and olive growing and with export of hazel nuts. For his description of parishes he managed to get details of 11 of them, enabling him to publish data on christenings and funerals. In most cases, there were more christenings than funerals, which promised a more favourable population development of the 18th century Istria. This century was marked mainly with crossborder fights between Austrians and Venetians. The encounters were frequent as well as very cruel and bloody.

After the fall of the Venetian Republic at the end of the 18th century, the Napoleonic Wars brought certain changes to Istria, namely the formation of the Illyrian provinces in the early 19th century (1809-1813). After the ruin of Napoleonic France, the Austrian Empire occupied the entire Istria. After some administrative changes, the so-called "Istrain Kresija" (administrative district) was founded in 1825, its capital being Pazin. The 1848 events effected Istria as well. The first attempts of a Slav national movement against the Italian and

German pressure began. A petition, for example, was adopted by the Slovenes on 7 December 1848 at Podgrad, which was the result of a fairly independent national movement. In 1848, the newspaper *Novice* began to publish an essay entitled "Istrian Slovenes between the Seas of Rijeka and Trieste", in which social, economic, national and linguistic features were being described by Andrej Zdešar, the vicar of Pičan. He was convinced that the Slovenes in the interior of the country did not know enough about Istrian Slovenes and Slavs.

A new administrative change in Istria was made by the Emperor's decree on 26 February 1861, when Istria was given the right to elect a provincial assembly with its sessions held in Poreč. With the Emperor's decree in 1868, the region was divided into six district boards.

In the opinion of Simon Rutar, who presented his views in the book entitled *The City of Trieste and the Bordering County of Istria* (Ljubljana, 1896), representatives of four nations intermingle in Istria: Italians who reach here furthest towards the NE, Germans with a negligible number of public servants, and Croats and Slovenes who constitute the majority of the region.

Key words: wars, colonisation, economic ruin, Slavs, Istria

VIRI IN LITERATURA

- Agneletto, J. (1905/06):** O Slovanih v Istri. Omladina. Glasilo narodno-radikalnega dijaštva, II. letnik. Ljubljana, 185-188.
- Agneletto, J. (1906/07a):** O Slovanih v Istri. Omladina. Glasilo narodno-radikalnega dijaštva, III. letnik. Ljubljana, 4-7.
- Agneletto, J. (1906/07b):** Istrskim visokošolcem. Omladina. Glasilo narodno-radikalnega dijaštva, III. letnik, Ljubljana, 33-34.
- Bartolić, A., Parentin, N. (1989):** Demografska kretanja u općini Pazin. Pazinski memorijal, 19. Pazin, Katedra čakavskog sabora Pazin, 59-61.
- Bertoša, M. (1983):** Nemirne granice knežije. Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 26. Pazin-Rijeka, 9-39.
- Bertoša, M. (1995):** Istra: Doba Venecije (XVI. - XVIII. stoljeće). Drugo prerađeno izdanje. Pula, ZN "Žakan Juri".
- Cova, U. (1992):** Tržaški arhivski upravni fond i upravna razdelitev Istre v avstrijski dobi. Annales. Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin, 2. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Znanstveno-raziskovalno središče RS Koper, 279-280.
- Cova, U. (1994):** La prima annessione dell'Istria ex veneziana al Litorale austriaco nel 1804 e l'Ufficio circolare dell'Istria in Capodistria. Acta Histriae, III. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 201-209.
- de Franceschi, C. (1963):** Storia documentata della Contea di Pisino. Atti e memorie della società istriana di Archeologia e Storia Patria, n.s. X, XI, XII. Venezia.
- de Franceschi, C. (1989):** Uspomene. Predgovor i komentari Miroslav Bertoša. Pula-Rijeka.
- Dorsi, P. P. (1992):** Deželna ustava in načelo predstavnštva v Istri v dobi rastavracije. Annales. Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin, 2. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 267-278.
- Dorsi, P. P. (1994):** La prima fase di ripristino dell'ordinamento austriaco nell'Istria già veneziana: I decreti Nugent del settembre 1813. Acta Histriae, III. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 209-230.
- Drnovšek, M. (1983):** Arhivska zapuščina Petra Grassellija. Gradivo in razprave, 6. Ljubljana.
- Dijaštvo (1909):** O slovensko-hrvatskem istrskem dijaštvu. Omladina. Glasilo narodno-radikalnega dijaštva, V. letnik. Ljubljana, 193-196.
- Faber, E. (1997):** Vom Schicksalsverlauf einer Greznregion in der Neuzeit am Beispiel Istriens. Carinthia, I., 187. Klagenfurt, 283-326.
- Fikfak, J. (1988):** Jakob Volčič in njegovo delo. Jakov Volčič i njegovo djelo. Pazin-Ljubljana.

- Granda, S. (1989):** Prepis o nacionalni in državno pravni pripadnosti Istre v revolucionarnem letu 1848/49. *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 37. Ljubljana, 66-74.
- Granda, S. (1999):** Narodne razmere v vzhodni Istri v letu 1848/49. *Annales. Anali za istrske in mediteranske študije, series historia et sociologia*, 9, 2. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Znanstveno-raziskovalno središče RS Koper, 327-346.
- Hoff, H. G. (1808):** Historisch-statistisch-topographisches Gemälde vom Herzogthume Krain, und demselben einverleibten Istrien, Erster Theil. Laibach, 3-107.
- Holz, E. (1990):** Kako so živeli v avstrijskem delu Istre ob koncu 18. stoletja. *Jadranski koledar*. Trst, 109-112.
- Holz, E. (1999):** Uradništvo v avstrijskem delu Istre v 18. stoletju. *Acta Histria VII*. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Znanstveno-raziskovalno središče RS Koper, 505-524.
- Klodić von Sabladovski, A. (1891):** Slavische Sprache und Literatur. Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Das Küstenland. Wien, 231-249.
- Krmac, D. (2000):** Analisi dei movimenti migratori istriani nei censimenti asburgici (1857-1910). *Annales. Anali za istrske in mediteranske študije, series historia et sociologia*, 10, 2. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Znanstveno-raziskovalno središče RS Koper, 357-370.
- Mader, B. (1994):** Glagolski napisi v p.c. sv. Roka v Borštu (občina Koper, Slovenija): nove priče glagolskega pismenstva v Istri. *Annales. Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin, series historia et sociologia*, 1. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Znanstveno-raziskovalno središče RS Koper, 29-34.
- Marušič, B. (1988):** Primorski Slovenci i istrski Hrvati od 1848-1880. *Pazinski memorijal*, 17. Pazin, Katedra čakavskog sabora Pazin, 19-25.
- Marušič, B. (1995):** Andrej Zdešar (1821-1865) slovenski duhovnik in publicist v Istri. *Annales. Anali za istrske in mediteranske študije, series historia et sociologia*, 5, 2. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Znanstveno-raziskovalno središče RS Koper, 149-160.
- Marušič, B. (1999):** Pregled društvene dejavnosti v Avstrijskem primorju (1848-1918). *Annales. Anali za istrske in mediteranske študije, series historia et sociologia* 9, 1. Koper, 163-192.
- Milohanić, M. J. (1988):** Lik dra. Jurja Dobrile, zastupnika naroda. *Pazinski memorijal*, 17. Pazin, Katedra čakavskog sabora Pazin, 9-18.
- Novak, V., Zwitter, F. (eds.) (1945):** *Oko Trsta*. Beograd.
- Pahor, M. (1959):** Koprška nota in miljski protokol iz l. 1849 v neobjavljenem spisu Antonija de Colle. *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 7. Ljubljana, 66-73.

- Percan, J. (1986, 1989):** Obzori istarskog narodnjaštva. Antologijski izbor tekstova iz "Naše sloge" 1870-1915. Pula-Rijeka.
- Petrè, F. (1939):** Poskus ilirizma pri Slovencih (1835-1849). Ljubljana.
- Puchleitner, S. (1902):** Die Territorialeinteilung der Illyrischen Provinz Krain unter französischer Verwaltung. (1809 bis 1814). Mitteilungen des Musealvereins für Krain, XV. Laibach, 103-144.
- Rutar, S. (1896):** Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra. Ljubljana, 49-70.
- SOR (1885):** K.k. Statistische Central-Commission (ed.): Spezial Orts-Repertorium vom Küstenlande. Wien.
- SOR (1918):** K.k. Statistische Central-Commission (ed.): Spezialortsrepertorium der Österreichischen Länder. Österreichisch-Illyrisches Küstenland. Wien.
- Šetić, N. (1989):** Pazin i pazinština u doba Napoleona (1809-1813). Pazinski memorijal, 18. Pazin, Katedra čakavskog sabora Pazin, 63-82.
- Šolstvo (1911):** Šolstvo v Pazinu. Omladina. Glasilo narodno-radikalnega dijaštva, VIII. letnik. Ljubljana, 90-93.
- Šumrada, J. (1983):** Podložniško prebivalstvo komornega gospostva Pazin v tridesetih letih 16. stoletja. Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 26. Pazin-Rijeka, 81-101.
- Valvasor, J. V. (1999):** Slava vojvodine Kranjske. Peti del. Istra. Stari krajepisi Istre. Knjižnica Annales Majora. Koper, ZRS, 163-264.
- Valvasor, J. V. (1689):** Die Ehre des Herzogthums Crain. VI. Buch. Laybach, 271-277.
- Zdešar, A. (1848):** Istrijanski Slovenci med Teržaškim in Reškim morjem. Kmetijske in rokodelske novice. Ljubljana, št. 2, 12. prosenec 1848, 7-8; št. 3, 19. prosenec 1848, 11; št. 5, 2. svečana 1848, 19; št. 6, 9. svečana 1848, 23; št. 7, 16. svečana 1848, 27; št. 8, 23. svečana 1848, 31-32; št. 9, 1. sušca 1848, 35; št. 10, 8. sušca 1848, 39-40; št. 12, 22. sušca 1848, 48; št. 15, 12. maliga travna 1848, 62; št. 20, 19. maliga serpana 1848, 123-124; št. 31, 2. velikiga serpana 1848, 132; št. 33, 16. velikiga serpana 1848, 140-141; št. 35, 30. velikiga serpana 1848, 148-149; št. 36, 6. komovca 1848, 153.
- Žitko, S. (1999):** Sistemi oblasti v Istri v prehodnem obdobju (1797-1815). Acta Histriae, VII. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 577-598.
- Žitko, S. (1999):** Leto 1848 in proces formiranja zavesti pri tržaških in istrskih Slovencih. Annales. Anali za istrske in mediteranske študije, series historia et sociologia, 9, 2. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 291-299.